

**Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti**

**5713.01 - “Sami dilləri (ərəb dili)” ixtisası üzrə fəlsəfə
doktoru proqramı əsasında doktoranturaya qəbul imtahanı üçün**

PROQRAM

**Bakı Dövlət Universitetinin Şərqişünaslıq fakültəsinin Elmi Şurasının qərarı
ilə tövsiyə edilmişdir.**

(2026-ci il 31 mart 5 sayılı protokol)

BAKİ – 2026

Tərtib edənlər: f.ü.f.d. Könül Eyvazova

Elmi redaktor : f.e.d., prof. Vüqar Qaradağlı

Rəyçi: f.ü.f.d. Tərənə Əkbərova

İZAHAT VƏRƏQİ

BDU-nun Şərqlənənlik fakültəsinin Ərəb filologiyası kafedrası tərəfindən 5713.01 – Sami dilləri (ərəb dili) ixtisası üzrə doktoranturaya qəbul imtahanlarının keçirilməsi məqsədilə hazırlanmış bu proqramın əsas məqsədi namizədlərin ərəb dili üzrə elmi-nəzəri hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Ərəb dili zəngin tarixi inkişaf yolu keçmiş, geniş coğrafiyada yayılmış və dünya mədəniyyəti tarixində mühüm yer tutan dillərdən biridir. Müasir dövrdə ərəb dili bir sıra dövlətlərin rəsmi dili olmaqla yanaşı, beynəlxalq münasibətlər, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində mühüm kommunikasiya vasitəsi kimi çıxış edir. Bu dil həmçinin İslam mədəniyyətinin və klassik Şərq elmi-fəlsəfi irsinin əsas daşıyıcılarından biri kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Ərəb dilinin tarixi inkişaf mərhələləri qədim, klassik və müasir dövrləri əhatə edir. Klassik ərəb dili uzun müddət ədəbi və elmi ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərmiş, müasir dövrdə isə ədəbi dil forması ilə yanaşı müxtəlif danışq variantlarının mövcudluğu ilə xarakterizə olunur.

Proqramın məzmunu ərəb dilinin əsas bölmələrini sistemli şəkildə əhatə edir və namizədlərin bu sahələr üzrə nəzəri biliklərinin yoxlanılmasına yönəldilmişdir.

Fonetika bölməsində ərəb dilinin səs sistemi, sait və samitlərin təsnifatı, heca və vurğu məsələləri, eləcə də səs birləşmələri nəzərdən keçirilir. Bununla yanaşı, ərəb əlifbası, yazı sistemi və köməkçi oxu işarələri – hərəkələr haqqında biliklər də proqramın mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Morfologiya bölməsində nitq hissələri, xüsusilə isim və feil haqqında ümumi məlumat, onların qrammatik xüsusiyyətləri, növləri və işlənmə qaydaları geniş şəkildə əhatə olunur. İsimlərin qrammatik cinsi, halları, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası, kəmiyyət formaları (tək, təsniyə, cəm), eləcə də onların quruluşca və mənaca növləri proqramda mühüm yer tutur. Feillərin quruluşca növləri, bablar sistemi, zamanları, növləri və formaları, həmçinin kök samitlərinin xüsusiyyətlərinə görə təsnifatı da bu bölmənin əsas tərkib hissələrindəndir.

Eyni zamanda sifət, say, əvəzlik və zərf kimi nitq hissələri, onların mənaca və quruluşca növləri də proqram çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Köməkçi nitq hissələri – ön qoşma, bağlayıcı, ədat, nida və modal sözlər, onların mənaca növləri və işlənmə xüsusiyyətləri də proqramın mühüm istiqamətlərindəndir.

Sintaksis bölməsində söz birləşmələri, xüsusilə təyini söz birləşmələri və izafət konstruksiyaları, ismi və feili cümlələr, sadə və mürəkkəb cümlə növləri, tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələr, həmçinin cümlədə söz sırası məsələləri əhatə olunur.

Leksikologiya bölməsində isə ərəb dilinin lüğət tərkibi, alınma sözlər, sinonimlər, antonimlər və omonimlər, frazeoloji birləşmələr, ibarələr və zərbi-məsəllər kimi məsələlər nəzərdə tutulur.

Beləliklə, təqdim olunan proqram ərəb dilinin fonetika, morfologiya, sintaksis və leksikologiya bölmələrini əhatə etməklə, namizədlərin proqramda nəzərdə tutulan mövzular üzrə nəzəri biliklərinin, həmin bilikləri elmi əsaslarla təhlil etmək və nəzəri müddəaları sistemli və ardıcıl şəkildə şərh etmək bacarıqlarının qiymətləndirilməsinə yönəldilmişdir.

PROQRAMIN MƏZMUNU

Proqram ərəb dilinin fonetika, morfologiya, sintaksis və leksikologiya bölmələrinin əsas xüsusiyyətlərini əhatə edir. Proqram çərçivəsində namizədlərin ərəb dilinin struktur xüsusiyyətləri, nitq hissələri, qrammatik kateqoriyalar və dil vahidlərinin işlənmə xüsusiyyətləri sahəsində nəzəri hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Proqramda ərəb dilinin fonetik sistemi, səslərin təsnifatı, heca və vurğu, eləcə də səs birləşmələri; ərəb əlifbası, yazı sistemi və köməkçi oxu işarələri – hərəkələr; morfologiya bölməsində isim, feil və digər nitq hissələrinin qrammatik xüsusiyyətləri və formaları; sintaksis bölməsində söz birləşmələri, cümlə quruluşu və söz sırası; leksikologiya bölməsində isə lüğət tərkibi, alınma sözlər və leksik məna münasibətləri kimi məsələlər əhatə olunur.

Ərəb dili haqqında ümumi məlumat.

Ərəb dilinin mənşəyi və tarixi inkişaf mərhələləri: qədim, klassik və müasir ərəb dili.

Ərəb dilinin struktur xüsusiyyətləri və flektiv quruluşu.

Fonetika

Ərəb dilinin fonetikasına haqqında ümumi məlumat. Ərəb dilində sait və samitlərin təsnifatı. Heca. Vurğu. Səs birləşmələri [ey] [ay] [au].

Ərəb əlifbası.

Ərəb əlifbasının xüsusiyyətləri. Ərəb yazısı. Köməkçi oxu işarələri - hərəkələr. Fəthə. Kəsre. Damma. Tənvirlər. Sukun. Təşdid. Həmzə. Məddə. Vəslə.

Morfologiya

Morfologi elmi haqqında ümumi məlumat. Morfologiya qrammatika elminin bir hissəsi kimi.

Nitq hissələri. Ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin üç qrupa bölünməsi: isim, feil və köməkçi nitq hissələri.

İsim. Ərəb dilində isim haqqında ümumi məlumat. İsimlərin dörd kateqoriyaya malik olması: cins, hal, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik, kəmiyyət kateqoriyası.

İsimlərin qrammatik cinsi. Qrammatik cinsin leksik ifadəsi. Müənnəs qrammatik cinsin morfoloji ifadəsi.

İsmin halları. İsimlərin hallanma növlərinin təsnifatı. İsim hallarının işlədilməsi şəraiti.

İsimlərin müəyyənliyi və qeyri-müəyyənliyi. Müəyyənliyin morfoloji və sintaktik yollarla ifadəsi.

İsimlərin kəmiyyəti. Tək. Təsniyə. Cəm. “Düzgün” cəm və “Sınıq” cəm. Düzgün cəmlə cəmlənmə. Sınıq cəm formalarının xüsusiyyətləri və bu formaların “azlıq”, “çoxluq”, “sonsuzluq cəmi” və “cəmin cəmi” kimi mənə qruplarına bölünməsi.

İsimlərin mənaca növləri. Konkret və mücərrəd isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Təklil və topluluq bildirən isimlər.

İsimlərin quruluşca növləri. Sadə, düzəltmə və mürəkkəb isimlər.

Düzəltmə isimlər və onların növləri.

İsimlərdən düzələn isimlər və onların mənaca növləri: nisbi isimlər, mücərrəd isimlər, təklil, əşyanın çox olduğu yeri və qab bildirən düzəltmə isimlər.

Feillərdən düzələn isimlər. Məkan və zaman, alət və cihaz, peşə sahibini, peşə növünü, hərəkətin bir dəfəliyini və hərəkətin tərzini bildirən düzəltmə isimlər. Substantivləşmiş feili sifətlər.

Mürəkkəb isimlər. Sözlərin ixtisarı yolu ilə düzəlmiş mürəkkəb isimlər. Bütöv cümlələrdən ibarət olan isimlər. Müxtəlif söz birləşmələrindən əmələ gəlmiş mürəkkəb isimlər.

Sifət.

Sifətin mənaca növləri. Keyfiyyət bildirən sifətlər. Əlamət bildirən sifətlər. Rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlər. Nisbi sifətlər.

Sifətin quruluşca növləri. Düzəltmə sifətlər. İsmi sifətlər və feili sifətlər. Mürəkkəb sifətlər və onların növləri: sifət-isim izafət birləşməsi, ذَا،ذِي (ذو)، أَب və أُم sözlərinin sonrakı isimlə izafət əmələ gətirməsi yolu ilə düzələn mürəkkəb sifətlər.

Sifətin dərəcələri: adi, müqayisə və üstünlük. Dərəcələrin morfoloji və analitik ifadəsi.

Say. Miqdar sayları. Sıra sayları. Kəsr sayları. Bölüşdürmə və qat sayları. Qeyri-müəyyən saylar.

İl, ay, gün və tarixlərin ifadəsi.

Əvəzlik. Əvəzlərin mənaca növləri. Şəxs əvəzlələri. İşarə əvəzlələri. Sual əvəzlələri. Nisbi əvəzlələri. Qeyri-müəyyən əvəzlələri. Təyin əvəzlələri. Bitişən əvəzlələri.

Feil. Feillərin quruluşca növləri. Sadə və düzəltmə feillər. Üç kök samitli feillərin düzəltmə babları. Dörd kök samitli feillərin düzəltmə babları.

Feillərin mənaca növləri.

Kök samitlərinin fonetik xüsusiyyətlərinə görə feillərin bölgüsü. Salim feillər. Qeyri-salim feillər. Düzgün feillər (həməzli və mudaaf feillər) və zəif feillər (misal feillər, boş feillər, naqis feillər, ləfif feillər (ikiqat qeyri-salim feillər)).

Feillərin zamanları. Keçmiş və indiki-gələcək zaman.

Feillərin növləri: məlum və məchul. Təsirli və təsirsiz feillər.

Feillərin formaları (əmr, arzu, şərt və təkid formaları), onların əmələgəlmə yolları və işlənmə xüsusiyyətləri.

Zərf. Zərfin mənaca növləri: zaman, məkan, keyfiyyət, kəmiyyət, əlamət, tərzi-hərəkət, səbəb və məqsəd zərfləri.

Zərfin quruluşca növləri. Əsl zərflər və düzəltmə zərflər. Adverbiallaşma hadisəsi.

Köməkçi nitq hissələri

Ön qoşma. Ön qoşmaların mənaca növləri: zaman, məkan, səbəb, məqsəd, vasitə, aidlik, mənsubiyyət, birgəlik, oxşarlıq, uyğunluq və s.

Bitişik və ayrı yazılan ön qoşmalar.

Bağlayıcı. Ərəb dilində bağlayıcılar. Bağlayıcıların növləri və təsnifi.

Ədat. Ərəb dilində ədatlar. Ədatların mənaca növləri. Təsdiq, sual, inkar, zaman, modallıq, təsdiq və qeyri-müəyyənlik ədatları.

Nida. Nidanın ifadə formaları. Nidanın təəccüb, heyranlıq və ya təəssüf bildirən ədatlarla ifadəsi. Nidanın söz və ya söz birləşməsi ilə ifadəsi. Nidanın cümlə ilə ifadəsi.

Modal sözlər. Ərəb dilində geniş yayılmış إِنَّ və ona bənzər modal sözlərin (إِنَّ و أَخواتها) mənə və işlənmə xüsusiyyətləri.

Sintaksis

Sintaksisin cümlədə sözlərin birləşməsi qaydalarını öyrənən bir qrammatika sahəsi olması. Ərəb dili sintaksisinin əsas xüsusiyyətləri.

Söz birləşməsi. İsmi söz birləşmələri, onların uzlaşan, uzlaşmayan və qarışıq təyini söz birləşmələrinə bölünməsi.

Sifətin isimlə birləşməsi.

Uzlaşan təyini söz birləşmələri.

İşarə əvəzliyi və isim birləşməsi.

Uzlaşmayan təyini söz birləşmələri. İzfəfət (status-konstruktus) birləşməsi və onun təyinlik xüsusiyyəti.

İzfəfət birləşməsi növləri: ismin isim, miqdar sayı, sifət, sual və işarə əvəzliyi ilə birləşməsi.

Cümlə. Xəbərin iştirakına görə cümlənin növləri: ismi və feili cümlələr.

Mübtəda və xəbərin ifadəsinə görə ismi cümlə tipləri və onların sintaktik və semantik xüsusiyyətləri.

Xəbəri ön qoşma ilə işlənən ismi cümlələr.

Subyektin iştirakına görə feili cümlələrin növləri: şəxsi cümlə və şəxssiz cümlə.

Cümlələrin quruluşca növləri: sadə və mürəkkəb cümlə.

Tabesiz mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlənin növləri.

Tabeli mürəkkəb cümlə. Baş və budaq cümlə. Budaq cümlələrin növləri: mübtəda, xəbər, tamamlıq, təyin, zaman, yer, şərt, səbəb və məqsəd budaq cümlələri və onları baş cümləyə bağlayan tabelilik bağlayıcıları.

Cümlədə söz sırası. İsmi və feili cümlədə söz sırası.

Leksikologiya

Ərəb dilinin əsas lüğət fondu və lüğət tərkibi.

Alınma sözlər. Qədim dillərdən (arami, efiop, qədim yə-hudi) alınma sözlər. Fars, yunan və latın sözlərinin arami dil vasitəsi ilə ərəb dilinə keçməsi. Alınma sözlərin ərəb dili fonetik və qrammatik qanunlarına tabe edilməsi.

Ərəb dilində arxaizmlər və neologizmlər.

Ərəb dilində omonimlər.

Ərəb dilində sinonimlər. ərəb dilinin sinonimlərlə zəngliyi

Ərəb dilində antonimlər.

Ərəb dilində frazeoloji birləşmələr.

Ərəb dilində ibarələr. Hikmətli sözlər. Atalar sözləri. Zərbi-məsəllər.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Əkbərova, T. Ə., Məmmədova, K. Ə. Ərəb dili: ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2013.
2. Əl-Abbasi, X. N. Ərəbizmlərin Azərbaycan ədəbi dilində semantik dəyişiklikləri (monoqrafiya). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003.
3. Qaradağlı, V. A. Ərəb ədəbi dilində feilin təsnifi və təsrifi. Bakı: AFPoliqrAF, 2025.
4. Qaradağlı, V. A. Müasir ərəb ədəbi dili fonetikasının tədrisi. Bakı, 2008.
5. Qaradağlı, V. A. Təcvid. Bakı: Elm, 2011.
6. Mahmud, G. Y. Ərəb ədəbi dilində sinonimlik. Bakı, 2010.
7. Məlikov, T. P. Müasir ərəb dilində yeni söz və ifadələr. Bakı: Füyuzat, 2022.
8. Məmmədəliyev, V. M. Bəsre qrammatika məktəbi. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1983.
9. Məmmədəliyev, V. M. Kufə qrammatika məktəbi. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1988.
10. Məmmədəliyev, V. M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985.
11. Məmmədəliyev, V. M. Ərəb ədəbi dilində feilin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyaları. Bakı: Bakı Universiteti, 1992.
12. Məmmədov, Ə. C. Ərəb dili. Bakı, 1958-2022 illər nəşri.
13. Rzayev, X. A. Atalar sözləri. I cild. Bakı: Nurlar nəşriyyat poliqrafiya mərkəzi, 2004.
14. Şəms, İ. Q. Klassik ərəb dili morfologiyasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti, 1983.

15. Ərəb dilində

16. 1988. سيبويه. الكتاب. تحقيق: عبد السلام هارون. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1988.
17. 1952. ابن جني. الخصائص. تحقيق: محمد علي النجار. القاهرة: دار الهدى للطباعة والنشر، 1952.
18. 1993. الزمخشري، محمود بن عمر. المفصل في علم العربية. بيروت: دار الجيل، 1993.
19. 1994. ابن منظور. لسان العرب. بيروت: دار صادر، 1994.

20. الدكتور حسان بن عبد الله الغنيمان. واضح في الصرف. مكتبة لسان العرب. ص.
21. الغلابيني، مصطفى، جامع الدروس العربية. بيروت: المكتبة العصرية، 2007.
22. الحملاوي، أحمد. شذا العرف في فن الصرف. القاهرة: دار الكتب العلمية، 2004.
23. عبد الغني، أيمن أمين. الكافي في علم الصرف. القاهرة: دار التوفيقية للتراث، 2011.
24. بيروت: دار الكتب العلمية، 1996. المعجم المفصل في التصريف. ي. عقوب، إميل بديع

25. Rus dilinde

26. Гранде, Б. М. Курс арабской грамматики. Москва: Издательство восточной литературы, 1963.
27. Беляев, В. И. Арабский язык. Москва: Издательство Московского университета, 1965.
28. Юшманов, Н. В. Грамматика литературного арабского языка. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1940.
29. Шагаль, В. Э. Арабский язык: Учебник для вузов. Москва: Высшая школа, 1983.
30. Белкин, В. М. Арабская лексикология. Москва, 1975.
- 31.

32. İngilis dilinde

- a. Wright, William. A Grammar of the Arabic Language. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- b. Fischer, Wolfdietrich. A Grammar of Classical Arabic. New Haven & London: Yale University Press, 2002.
- c. Versteegh, Kees. The Arabic Language. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.
- d. Holes, Clive. Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties. Rev. ed. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2004.
- e. Watson, Janet C. E. The Phonology and Morphology of Arabic. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- f. Haywood, J. A., Nahmad, H. M. A New Arabic Grammar of the Written Language. London: Lund Humphries, 1965.
- g. Stetkevych, Suzanne Pinckney. The Modern Arabic Literary Language. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

33. Türk dilinde

34. Karaman, Hayrettin. Arapça Dilbilgisi (Sarf ve Nahiv). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
35. Tekin, Ahmet. Arapça Grameri (Nahiv-Sarf). İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
36. Maksudođlu, Mehmet. Arapça Dilbilgisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2004.
37. Çörtü, Meral. Arapça Dilbilgisi (Sarf ve Nahiv). İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.